

A KÖNYVTÁRI MUNKAERŐHELYZET KÉRDÉSEI

KATSÁNYI SÁNDOR

Mottó: „Látjátok feleim szemetekkel:
mik vagyunk?”

Az itt következő dolgozat szeretne tárgyyszerű maradni egy kényes kérdésben. Ezért nem tesz mást, mint összegyűjti és egymás mellé rendezi a könyvtári munkaerőt jellemző, hiteles és összehasonlítható adatokat. Végső célja, hogy az ellenőrzött adatok segítségével a szokásosnál tárgyilagosabban feleljen a kérdésre: összhangban van-e a könyvtárak személynézete a tőlük elvárt feladatokkal, illetve pontosabban: hol beszélhetünk összhangról és hol disszonanciáról?

Aki a „mik vagyunk?” kérdését először magyarul leírta, válaszában a „mik voltunk?” és a „hogyan váltunk ilyenné?” megfontolásából indult ki. Nekünk sincs jobb módszerünk. A paradicsomi állapotok helyett azonban csak két évtizedre tekintünk vissza; éppen 20 évvel ezelőtt történt a könyvtárosok sokoldalú és reprezentatív számbavétele.¹ Innét kezdve tudjuk adatszerűen is figyelemmel kísérni a könyvtárosok útját máig. A „mát” sok vonatkozásban a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1984-es vizsgálata jelenti, a jelenről ez a leggazdagabb forrásunk.²

A létszám kérdése

Fel kell tennünk a ritkán feltett kérdést: a feladatokhoz mérten országunkban a könyvtárosok száma elégséges, sok vagy kevés? – Vitathatatlan bizonyossággal csak annyit állapíthatunk meg: egyre több. Az 1966-os felmérés 3470 főfoglalkozású könyvtárost regisztrált; ez a létszám a változó ütemű, de szakadatlan növekedés eredményeként 1984-re megduplázódott, akkor már 6820 könyvtáros dolgozott. A felfutás ütemére következtetni tudunk a tanácsi könyvtárak létszámának alakulásából. Ez adta ugyanis a teljes növekedésnek több mint a felét, s itt a növekedés éves ütemét is ki tudjuk mutatni.³ Öt éves periodusokra bontva a könyvtárosok száma a tanácsi hálózatban így emelkedett:

1965–1970	növekedés	26%
1970–1975	növekedés	44%
1975–1980	növekedés	31%
1980–1984	növekedés	20%

Az így kirajzolódó görbe nemzetközi összehasonlításból is ismerős: a 70-es évek elejének erőteljes fejlesztését a 80-as évek fordulója táján megtorpanás, stagnálás, sőt a tőkés országokban könyvtárosi munkanélküliséget, elhelyezkedési zavarokat okozó létszámcsökkentés követte.⁴ Ez a nemzetközi tendencia a magyar könyvtárügyben szordinósan érvényesült: a korábbi extenzív létszámfejlesztést visszafogottabb, de még mindig erőteljes növekedés váltotta föl.

Visszatérve kiinduló kérdésünkre (a feladatokhoz mérten elégséges-e a könyvtárosok száma?) a latolgatásnál az 1000 lakosra jutó könyvtárosi létszámból indulhatunk ki. A rendelkezésünkre álló adatok szerint e téren az európai (észak-amerikai) mezőny átlagától nem térünk el kirívóan. Az igazi különbség – legalábbis ha a technikailag fejlett könyvtárügyeket nézzük – nem a létszám nagyságrendjében alakult ki, hanem annak megoszlásában a könyvtártípusok és a könyvtári munkakörök között. Az okok részben történetiek. Nálunk az évek során egyre több munkaerőt igényelt a nagyobb könyvtárak feldolgozó háttérmunkája, a differenciálódó szükségletekre csak a létszám növelésével lehetett felelni (ugyanis elmaradtak azok a központi gépesített szolgáltatások, melyek e folyamat megállítását lehetővé tették volna). Az érem másik oldala: valahol mindig takarékoskodni kellett, ennek következtében az olvasókkal közvetlenül érintkező kis könyvtárakban, az iskolai könyvtárakban elmaradt a kívánatos létszámfejlesztés. Mindezek a munkaerőellátás féldoldalas megbillenését eredményezték a magyar könyvtárügyben viszonylag magas a nagy szakkönyvtárak dolgozóinak létszáma és rendkívül alacsony az iskolai könyvtárakban dolgozó főfoglalkozású könyvtárosok száma.⁵

A szakképzettség kérdése

A könyvtári munkaerő története nem más, mint örökös harc az extenzíven növekvő létszám és a soha ki nem elégülő szakképzettségi elvárások között. Az 50-es/60-as évek fordulóján, mikor a könyvtári dolgozók fele a szakmai minimumot jelentő középfokú képzettséggel sem rendelkezett, a könyvtárpolitika kettős utat jelölt meg: 1. Tömeges lehetőséget biztosítani – gyors segélyként – a középfokú szakképzettség megszerzésére. 2. A főiskolai könyvtárosképzés visszaállításával és bázisának kiszélesítésével hosszabb távon a könyvtárosság értelmiségi szakmává emelése. — A két cél közül az első maradéktalanul megvalósult: a szaktanfolyamok és az oldalbordájukból kinőtt tanítóképző intézeti évfolyamok tömegméretűvé váltak. A másik cél megvalósulása, a főiskolai képzés kiszélesedése azonban csaknem negyedszázadig váratott magára. Eközben a szaktanfolyamokon 3100 könyvtáros kapott oklevelet, a tanítóképző intézetekben pedig 3460 népművelő-könyvtáros végbizonyítványt osztottak ki.⁶ Ez a tény máig hatóan meghatározta a könyvtárosság szakmai arculatát: a legnagyobb képzettségi csoportot e két – középfokúnak tervezett – képzési forma adja, jóllehet működésük már egy évtizede megszűnt.

Jelenleg (1984) a főfoglalkozású könyvtári dolgozók szakképzettségének arányai a következők (a képzésre fordított időkeret nagyságrendjében):

Képzési forma:	Az összes könyvtáros százalékában:
Nincs szakképesítése	28%
Könyvtárkezelői tanfolyam (1980-tól; 200 óra)	14%
Gimnáziumi fakultatív könyvtárkezelői képzés (1981-től, ill. kísérleti jelleggel 1976-tól; 280 óra)	1%
Könyvtárosképző szaktanfolyam (1957–1976; 2 1/2 év)	20%
– Ebből komplex főiskolai államvizsgát tett (1976–1981):	(8%)
Tanítóképző intézeti könyvtár-népművelés szak (1965–1978; 3 év)	13%
– Ebből komplex államvizsgát tett (1976–1981)	(5%)
Tanítóképző főiskola könyvtárosi szakkollégium (1976-tól; 440 óra)	1%
Tanárképző főiskola könyvtáros szak (1976-tól, 4 éves)	10%
Tudományegyetem, könyvtáros szak (1949-től, 5 éves)	13%
Összesen	100%

(Bár képzési kategóriákat használunk, ezúttal a munkaerő összetételét és nem az oktatási rendszert vizsgáljuk. Nem kell tehát foglalkoznunk azokkal a képzési formákkal, melyek a képzési rendszerben valamilyen szempontból fontosak lehetnek ugyan, de a munkaerő alakulása szempontjából hatástalanok. A gimnáziumi fakultatív könyvtárkezelői képzés és a tanítóképző szakkollégiumi képzés – az utóbbi 10 éve folyik – hatása a könyvtári munkaerőnek csak 1–1%-át érinti.)

A jelenlegi struktúra mellett tanulságos a mozgásirányt is szemügyre vennünk, visszaillesztve két évtized távlatába, emlékezve a korabeli két célra, a szakképzetlenség felszámolására és a főiskolai szakképzettség elterjesztésére. A következő táblázat az alapadatokat adja az 1966-os „árfolyamon” számolva, tehát az akkor középfokúnak minősítetteket 1984-nél is oda soroljuk, utólagos átminősítésük ellenére.

Szakképzettség:	1966:	1984:
Nincs szakképzettsége	53%	28%
Könyvtárkezelő	–	15%
Középfokú (az 1966-os értelmezés szerint)	28%	34%
Főiskolán végzett	7%	10%
Egyetemen végzett	12%	13%
Együtt:	100%	100%

A fejlődés két évtized távlatában féloldalasan történt. Kedvezően alakult a könyvtárkezelői szintű munkakörök ellátottsága, a szakképzetlenek tömege felére szűkült, erőteljesen kifejlődött a könyvtárkezelő kategória. A középmezőny is megerősödött. Alig változott azonban azoknak az aránya, akik a felsőszintű érdemi munkák végzésére kaptak kiképzést, s különösen szembeötlő az egyetemi végzettségűek arányának stagnálása.

Mennél felsőbb képzettségi szintről van tehát szó, annál csekélyebb az elmozdulás, Sőt, más kategóriákra is kiterjesztve áttekintésünket hozzátehetjük: a kézettség legfelsőbb szintjén, a tudományos fokozattal rendelkezőknél nagy visszaesés történt. 1966-ban a könyvtárosok 10%-a rendelkezett valamilyen tudományos fokozattal, az 1984-es vizsgálat szerint már csak 5%.

A fejlődés féloldalassá válása – amennyire adataink látni engedik – elsősorban a 80-as években következett be. Korábban erőteljesebb volt az egyetemi végzettségűek arányának növekedése is; a 80-as évek elején megkezdődött az egyetemi diplomások kivonulása a közművelődési könyvtárakból, majd a könyvtárügy egészében jelentkezett ez a folyamat. Ugyanakkor a 80-as években a legdinamikusabban fejlődő kategória a könyvtárkezelő volt.

A könyvtári munkaerő utánpótlási csatornáit, a képző intézmények kapacitását felmérve nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a jelzett folyamat a következő öt évben drámai erővel fel fog gyorsulni. Az 1986. tanévben meghirdetett helyek száma a felsőoktatás könyvtárosi tanszékein,⁷ illetve a könyvtárkezelői tanfolyamokra beiskolázottak száma és aránya a következő:

	Hallgatók		(Jelenlegi arányok a könyvtári dolgozók között):
	száma	aránya:	
Könyvtárkezelői tanfolyamok, évi	380 fő	55%	(15%)
Tanárképző főiskolák, évi	270 fő	40%	(10%)
ELTE Könyvtártudományi tanszék, évi	33 fő	5%	(13%)
Összesen:	683 fő	100%	

A képzési csatornák kapacitása alapján a következő 4–5 évre ezek a változások várhatók:

- A könyvtárkezelői végzettségűek aránya minden másnál erőteljesebben növekszik;
- a tanárképző főiskolai szakképzetttségűek aránya (ha a képzetteknek legalább a fele könyvtárban helyezkedik el) kedvezően erősödik;
- az egyetemi szakvégzettségűek aránya súlyosan romlik.

Pályamódosítások

A munkaerő arculatát hosszabb távon a képzési rendszer határozza meg, rövidebb távon a fluktuáció. Ugyanabba a folyóba nem léphetünk kétszer egymás után: a könyvtári munkaerőhelyzet is eme folyóhoz hasonló. Egy megye összes könyvtárosát számbavéve kitűnt, hogy öt év alatt kétharmaduk kicserélődött.⁸

A rendelkezésünkre álló vizsgálatokból tudjuk, hogy a mozgás csak kis részben történik könyvtárból-könyvtárba (15–20%), nagyobb részt más munkahelyről érkezőkről és más munkahelyre távozókról van szó. A csere általában a távozó eredeti (belépéskor hozott) képzettségének és szakvétségének szintjén történik, a könyvtár számára általában elvész hajdani dolgozójának az ott töltött évek alatt megszerzett képzettsége, illetve az erre fordított energia. A távozók legnagyobb része pedagógusnak megy (40%), mások egyéb kulturális területen helyezkednek el (20%), illetve a felsőoktatás nappali tagozatán tanulnak tovább (10%). Többen adminisztratív, ügyintézői munkakörbe lépnek át (20%). Mindnyájan magukkal viszik a könyvtárban töltött évek tapasztalatait. Az érem másik oldala viszont, hogy a helyükbe érkezők máshol szerzett munkatapasztalatokat és képzettséget hoznak (hozhatnak) magukkal.

A fluktuáció tipikus esete a friss érettségivel érkezett és könyvtárkezelővé kiképzett fiatalok távozása, (a „fruska”-probléma, Gerő Gyula találó kifejezésével). Ámde bármilyen gondot is jelent ez a könyvtárak napi gyakorlatában, a munkaerőszerkezet szempontjából az igazi problémát a könyvtáros diplomával rendelkezők távozása jelenti, illetve a más diplomával jelentkezők asszimilációja, a kulcskérdés pedig: merre billen a mérleg nyelve?

A statisztikai adatok alapján úgy véljük, hogy az elmúlt húsz évben viszonylagos egyensúly állt fenn. Ehhez bizonyára hozzájárult a pedagógusi és a könyvtárosi jövedelmek és életkörülmények közötti különbség csekély volta is. Más okok is vannak: a könyvtárosság és más szakmák fluktuációjának párhuzamos vizsgálatai kimutatták, hogy a könyvtárosok „intézményhűbbek.”⁹ A pályán belüli mozgást leíró szociológiai szakirodalom szembeállítja az intézményhez kötődő, statikus típust és az intézmény fölötti értékekhez kötődő, dinamikus típust. A könyvtárosok nagyobb része az előzőhöz tartozik. Éppen ezért különösen erős külső okoknak kell fellépniük ahhoz, hogy körükben a fluktuáció felerősödjék. Ez történt a közelmúltban is, mikor a könyvtáros-pedagógus jövedelmi olló a szokottnál tágabbra nyílt; érzékenyen követte ezt a fluktuációs ráta is. 1985-ben a tanácsi könyvtárakból távozóknak 62%-a ment pedagógusi pályára (79 személy).¹⁰ A fluktuáció ilyen növekedése a könyvtári munkaerőgazdálkodás kényes egyensúlyát már felborítással fenyegeti.

Az egyes könyvtártípusok jellemzői

Részben az eltérő szükségletek, részben az eltérő lehetőségek könyvtártípusonként jellegzetesen eltérő munkaerőszerkezetet alakítottak ki.

Ezek közül kettő emelkedik ki különösen éles konturokkal, mintegy egymás ellenpárjaként: a nagy szakkönyvtárak és a tanácsi könyvtárak.

A nagy szakkönyvtárak jellemzője: az egyetemi szakvégzettségűek nagyarányú alkalmazása, velük szemben a főiskolai végzettségűek mellőzése, a középfokú szaktanfolyamot végzettek viszonylag magas, a könyvtárkezelők viszonylag alacsony száma.

A tanácsi könyvtárak ennek a képnek mintegy negatív lenyomatát mutatják. Jellemzi őket az egyetemi szakvégzettségűek alacsony száma, a főiskolán és a tanítóképzőn végzettek nagyarányú alkalmazása, a középfokú szaktanfolyamosok alacsonyabb, a könyvtárkezelők magasabb számú jelenléte. Sematikusan ábrázolva:

Nagy szakkönyvtárak:	egyetem	—	szaktanf.	—
Tanácsi könyvtárak:	—	főiskola és tanítóképző	—	könyvtár-kezelő

A felsőoktatási könyvtárak a nagy szakkönyvtárak modelljéhez állnak közel, (a főiskolán végzetteket azonban nagyobb számban alkalmazzák). A szakszervezeti könyvtárak a tanácsi könyvtáraktól elsősorban a főiskolán (a szakszervezetek főiskoláján!) végzett dolgozók magas számában különböznek.

Részletes tájékoztatásul álljon itt az egyes könyvtártípusok munkaerőszerkezetét bemutató táblázat: (ld. köv. oldal!)

Elég egy felületes pillantást vetnünk a táblázatra, hogy megállapítsuk: az egyes könyvtártípusok munkaerő-összetétele rendkívül tarka képet mutat. A változatosság egyik oka az egyes könyvtártípusok eltérő funkciója. Nyilvánvaló, hogy egy-egy könyvtártípusnak sajátos és a többitől eltérő munkaerő-struktúrával kell rendelkeznie. Itt azonban nem csak erről van szó. A táblán bemutatott tarkaság csak részben magyarázható funkcionális okokkal, nagyrészt ehhez képest külsőleges és diszfunkcionális okok hatására jött létre. Ilyen okok például:

- Budapest és a vidék homlokegyenest eltérő eséllyel jut felsőfokon végzett új munkaerőhöz. Ezért pl. egy budapesti szakkönyvtár és egy vidéki megyei könyvtár hiába igényelne egyforma arányban egyetemet végzett szakembert.
- Az átlagbérek között könyvtártípusonként nagy különbség van. Egyes könyvtárak meg tudják fizetni a felsőbb szinten végzetteket (pl. a szakszervezeti hálózat), más könyvtárak nem. (Ld. a főiskolát végzettek alacsony arányát a városi könyvtárakban.)
- A könyvtárak a saját intézményükben végzetteket könnyebben alkalmazzák. Ennek következtében pl. a tanítóképző főiskolák szakkollégiumaiban végzettek a legnagyobb arányban a főiskolai könyvtárakban találhatóak, (holott a képzésük egészen más könyvtárakra készíti fel őket.)

Nincs terünk az okok részletes felsorolására és elemzésére, de meg kell neveznünk az okok közös gyökerét, ami nem más, mint a könyvtári munkaerővel folytatott hiánygazdálkodás. Mivel a képzési kereteket nem a jelentkezők száma, de nem is a könyvtárügy igénye határozza meg, hanem az oktatásügy permanens félelme a túlképzéstől, ezért a munkaerőpiacon nincs kínálat, vagyis nincs igazi munkaerőpiac.

Szakképzettség	A dolgozók százalékos megoszlása könyvtártípusonként									
	Megyei könyvtár	Városi könyvtár	Községi könyvtár	Szakszerkezeti	Nagyobb szakkönyvtár	Kisebb szakkönyvtár	Felsőoktatási kvtár	Iskolai könyvtár	Együtt	
1. Szakképzettség nélkül	25	22	37	22	41	24	31	41	28	
2. Könyvtárkezelői tanfolyam	9	18	31	13	8	11	9	8	14	
3. Könyvtárkezelői/gimnázium	–	3	–	–	–	–	–	1	1	
4. Középfokú szaktanfolyam	13	9	8	13	7	14	14	1	12	
5. Középfokú/államvizsga	5	8	1	3	13	22	7	–	8	
6. Tanítóképző intézet/ könyvtár-népműv. szak.	11	11	12	10	2	6	3	17	8	
7. Tanítóképző intézet/ államvizsga	8	10	3	2	1	4	–	–	5	
8. Tanítóképző/szakkolégium	1	1	2	–	–	–	3	2	1	
9. Tanárképző főiskola/ könyvtárszak	15	7	5	30	5	7	15	14	10	
10. Egyetem/könyvtár szak	13	11	1	7	23	12	18	16	13	
Összesen:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	

A hiány önellátási kísérletekhez vezet „csináld magad!” alapon. Külön főiskolai képzés folyik a szakszervezeti könyvtárosoknak, (ilyen sehol a világon nincs máshol), külön az általános iskoláknak, s egyre kisebb tájegységek próbálkoznak a kényszerű önellátással. A magyar könyvtárosképzés széttagoltságát, helyi és kisüzemi jellegét tekintve preindusztriális állapotban van.

A könyvtárak mindezért nem olyan képzettségű munkaerőt alkalmaznak, amely funkcióik ellátásához megfelelő lenne, hanem olyant, amilyenhez hozzájutnak vagy amilyent ki tudnak képezni. Mindez egyenlenségekhez, deformálódáshoz vezet: egy-egy képzettségi kategória helyenként (az „előállítási hely”-hez közel) túlzottan van jelen, máshol viszont hiányzik. Helyváltoztatásra pedig részben nincs kit csábítani, részben nincs mivel csábítani. Végző soron az egyes szakképzettségi rétegek aránya – ha országos összehasonításban megfelelő lenne is – az eloszlás során diszfunkcionálisan eltorzul.

A munkaerő ára és értéke

A könyvtárosok bérhelyzetének és életkörülményeinek elemző feltárása nem ennek a dolgozatnak a feladata. Itt csak azt vizsgáljuk: hogyan hatnak a kereseti viszonyok a munkaerőhelyzetre. Ezért megengedhetjük, hogy a részletesen feltárt 1984-es adatokat elemezzük,¹ kontrollként és kiegészítésként használva az 1985 évi MKE felmérés eredményeit.

A könyvtárosok fizetése közismerten alacsony, alatta marad a magyarországi átlagfizetéseknek és a nem termelő ágakban foglalkoztatottak átlagfizetésének is. A fluktuáció – mint láttuk – a szakképzett könyvtárosok esetében nagyrészt a pedagógusi pálya irányába történt, ezért a pályaelhagyások nagyságrendjét e két foglalkozási ág bérállója mindig is érzékenyen befolyásolta. A pedagógusok béremelése, ha nem követi a könyvtárosoké, a fluktuációt felerősíti. Jelenleg is ebben a periódusban vagyunk. 1985-ben a pedagóguspályára áttérő könyvtárosok havi bére átlagosan 778 forinttal, havi jövedelme pedig havi 1200 forinttal nőtt.²

Az alacsony könyvtárosi bérátlag nem kedvez a munkahelyen belüli differenciálásnak sem. A 8 általános iskolát végzett könyvtári alkalmazottakhoz képest a főiskolát végzettek átlagkeresete 1984-ben 120%, az egyetemet végzettké 149% volt. Könnyen kiszámolható: ha valaki nappali tagozaton végzi el a főiskolát, a kiesett évek miatt csaknem 20 évig anyagi hátrányban marad könyvtárkezelő társaival szemben. A munkabért meghatározó tényezők közül az első nem az iskolai végzettség, se nem a szakképzettség, hanem a beosztás illetve a könyvtártípus. Azonos szakképzettségűek átlagfizetése között indokolatlan különbség van aszerint, hogy melyik könyvtártípusban dolgoznak. Például a felsőoktatási könyvtárakban a főiskolai és az egyetemi szakképzettségűek egyaránt 400 forinttal kevesebbet keresnek, mint a szakszervezeti könyvtárakban elhelyezkedett társaik. A tanácsi könyvtárakban az átlagfizetések – összességében és képzettségi kategóriánként számítva egyaránt – igen alacsonyak. Az alacsony átlagfizetés és a vidékiség hátrányai együttesen a képzett munkaerők hiányát eredményezik, – mint azt táblázatunk mutatta.

Munkakör és képzettség

Elérkeztünk vizsgálódásunk magvához. Kérdésünk: az elvégzendő munka jellegéhez képest milyen képzettséggel rendelkeznek az adott munkakörök betöltői? Annak érdekében, hogy tárgyyszerű, a szubjektív előítéleteket kizáró választ kapjunk, a következőképpen jártunk el:

- Az 1984. évi vizsgálatban szereplő, az egész könyvtárügyet reprezentáló 880 könyvtárosnál egyenként megnéztük az általuk végzett munkafolyamatok jellegét;
- „A könyvtári és információs intézményi munkakörök képesítési követelményei” c. normatívák^{1 3} alapján személyenként eldöntöttük, hogy a dolgozó képesítése az általa végzett munkához viszonyítva e normák szerint megfelelő, alacsonyabb vagy magasabb;
- végül könyvtártípusonként összegeztük az eredményeket.^{1 4}

(Megjegyzés: Az egyetemi és a főiskolai végzettséget kívánó munkakörök között nem tudtunk különbséget tenni, mert nem létezik olyan normatív dokumentum, ami ezt a kérdést rendezné.)

Mire kaptunk választ és mire nem? Megtudtuk, hogy a könyvtárakban a *jelenlegi* munkafelosztás mellett hányan végeznek könyvtárkezelői, hányan felsőfokú szakképzettséget igénylő munkát. Nem tudtuk meg viszont, hogy eszményi munkaszervezettség mellett ez az arány milyen lenne. A vizsgálat egyik legfőbb tanulsága éppen az volt, hogy a végzendő munkafeladatok rendkívül szórtak, a munkafelosztást sokkal kevésbé alakítja a munkaszervezet racionalitása, mint inkább a munkát végzők személyes adottságai; ezért típusokat kialakítani lehetetlennek bizonyult. Nincs megfellebbezhetetlen alapunk tehát annak megállapítására, hogy az egyes könyvtártípusokban végzett munka milyen arányban követel szakképzett dolgozókat, azt azonban meg tudjuk mondani, hogy a könyvtárosok által ténylegesen végzett munka magasabb vagy alacsonyabb végzettséget követel, mint amivel ők rendelkeznek.

Az itt következő táblázat azt mutatja meg, hogy a felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők száma hogyan aránylik az ilyen szakképzettséget kívánó munkakörök számához, tehát mekkora az alulképzettség vagy a felülképzettség. Optimális megegyezés esetén az eredmény = 100%. (A folyamatban levő főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat is végzettségnek számítottuk.)

*Felsőfokú szakképzettséggel rendelkezők
az ilyen végzettséget kívánó munkakörök
számához viszonyítva*

	Felsőfokú könyvtárosi végzettsége van:	Felsőfokú végzettsége van (bármely szak):
Megyei könyvtár	76%	94%
Városi könyvtár	61%	74%
Községi könyvtár	31%	51%
Szakszervezeti könyvtár	83%	89%
Nagy szakkönyvtár	104%	117%
Kis szakkönyvtár	80%	95%
Felsőoktatási könyvtár	82%	108%
Iskolai könyvtár	53%	85%

Két kérdésre kapunk választ: 1. A szükségeshez képest elég, kevés vagy sok diplomás dolgozik-e a könyvtárakban? (A 2. számsor.) 2. A felsőfokú könyvtárosi végzettségűek száma elégséges, kevés vagy sok? (1. számsor.)

A diplomások száma a könyvtártípusok nagy részében megfelel a diplomát kívánó munkakörök nagyságrendjének, sőt két helyen, a nagy szakkönyvtárakban és a felsőoktatási intézmények könyvtáraiban a diplomások száma valamivel magasabb is az ehhez kötött munkakörök számánál. Két helyen jeleznek a számok problémát: a vidéki városi könyvtárakban a diplomát kívánó munkaköröknek csak háromnegyedét, a falusi könyvtárakban csak a felét tudják diplomásokkal betölteni.

Kedvezőtlenebb a kép, ha a felsőfokú könyvtárosi végzettséget tekintjük. A szükségleteknek megfelelő ideális arányt csak a nagyobb szakkönyvtárak tudták kialakítani. Rossz a szakemberellátottság a megyei könyvtárakban, nagyon rossz a városi és az iskolai könyvtárakban, katasztrófálisan rossz a községi könyvtárakban. Közvéleményünk és tömegkommunikációs fórumaink gyakran – és indokoltan – emlegetik a képzés nélküli pedagógusok kérdését; a „képzés nélküli” könyvtári alkalmazottak arányszáma a tanácsai közművelődési könyvtárakban és az iskolai könyvtárakban sokszorosa a képzés nélküli pedagógusokénak.

Summa

Áttekintésünk végére értünk. Összegezőként három olyan jelenséget emelek ki, melyek a más-más megközelítésű fejezetekben ismételtelen megjelentek, s melyeket ezért általános érvényűnek tekinthetünk.

1. *Technologizálódási folyamat.* Húsz év alatt a könyvtárosi szakma nem vált „értelmiségibbé”, de erőteljesen technologizálódott. Tudjuk, hogy a könyvtár kezelése ma sokkal több szabályozó ismeretét követeli meg, mint tegnapelőtt; a könyvtári munkaerőszerkezetből ennek megfelelően kiszorultak a képzetlenek, és meghatározóvá vált a középfokú technikus szint. A baj ott kezdődik, hogy erre a természetes folyamatra a könyvtárosképzés rálicitált: a kiképzettek túlnyomó többsége a könyvtárkezelés technológiáját tanulta és tanulja középfokú technikai szinten.

2. A „megtartók” és az „előbbrevivők”. Az előzőekben leírt folyamatból is következik: a könyvtári munkaerőszerkezetben növekszik a „megtartó”, a statikus elem és csökken az „előbbrevivő”, a dinamikus. A középszinten képzettekkel szükségszerűen az intézményhez ragaszkodó, annak működését biztosító, normáit megőrző és konzerváló réteg erősödik. Velük szemben a szabadabb, más szakképzettséggel is rendelkező, következképp tevékenységében szármalóbb, mozgásában kötetlenebb „kozmpolita” réteg fokozódó csábításoknak van kitéve. Ez egyrészt a könyvtári munkahelyek közötti mozgást eredményezi: a munkabér és a település jellege szempontjából hátrányos munkahelyek fokozatos elhagyását, másrészt a könyvtárügy egésze sem képes megtartani őket. Tömeges távozásuk megváltoztatta a könyvtári fluktuáció korábbi mérsékelt jellegét, hiányuk pedig a könyvtárügy dinamikus, előbbrevivő elemének csökkenését jelenti.

3. A *szétnyíló olló.* A munkaerőhelyzet szemszögéből nézve vannak előnyös és vannak hátrányos helyzetű könyvtártípusok. Már a munkaerő mennyiségét tekintve is megmutatkozott ez a különbség (külföldi munkaerőstuktúrákhoz hasonlítva), elsősorban az iskolai könyvtárak hátrányára. Még tágabbra nyílt a különbségek ollója, mikor a szakvégtzettség arányait vizsgáltuk. Az adatok arra is rávilágítottak: nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a dolgozók képzettségének különbségei a végzendő könyvtári munkafolyamatok különbségeit tükrözik. Egyes könyvtártípusokban több diplomás könyvtáros dolgozik, mint az ilyen munkát igénylő munkakörök száma, máshol viszont az ilyen munkakörök kétharmadát szakképesítés nélküliek töltik be. A képzett munkaerő eloszlása egyenetlen, és az egyenlőtlenség nem csökken, hanem növekszik. A „hátrányos helyzetű olvasók” kategóriája mellé oda helyezhetjük a „hátrányos helyzetű könyvtárak” kategóriáját is. A munkaerőviszonyokat tekintve ide tartoznak az iskolai könyvtárak és a vidéki könyvtárak nagy része, mindenekelőtt a községi könyvtárak. Ha nem növeljük e munkahelyek anyagi-erkölcsi vonzerejét, és nem számoljuk fel a szakemberképzés hiánygazdálkodási jellegét, munkaerőgazdálkodási anomáliáink nem csökkenni, hanem növekedni fognak.

JEGYZETEK

1. A könyvtárosok szakképzettsége. 1966 decemberi országos felmérés statisztikai adataira. Bp. 1967. KMK. 115 p.
2. A SZABÓ Ferenc által vezetett kutatás táblázatai e dolgozat írásakor már rendelkezésre álltak.
3. Forrás: a Statisztikai tájékoztató – Közművelődési könyvtárak füzetei 1965–1984.
4. A külföldi összehasonlításokról bővebben: A könyvtáros pálya. Szemle a külföldi szakirodalomból. Összeáll. Hegykői Ilona, Katsányi Sándor, Orbán Éva. Kézirat. 1986. 120 lev.

5. A szakkönyvtárosok aránya a főfoglalkozású könyvtárosokon belül Magyarországon 28%, az USA-ban 14%; az iskolai könyvtárosoké Magyarországon 7%, az USA-ban 48%. Forrás: VAN HOUSE, Nancy A. – RODERER, Nancy K. – COOPER, Michael D.: Librarians: a study of supply and demand. In: *American Libraries*. 1983. 6. no. 14. vol., p. 361–370. – Bővebben ld. KATSÁNYI Sándor: Elgondolkoztató adatok. In: *Könyv és Nevelés*. 27. évf. 1985. 2.sz. 47–50.p.
6. VADÁSZ Ferencné: A középfokú könyvtárosképzés története és dokumentumai 1945–1976. Bp. 1980. NPI. 128 p.
7. Forrás: Felsőoktatási felvételi tájékoztató. Nappali, esti, levelező tagozatok. Bp. 1986. Művelődési Minisztérium, 221 p.
8. SOMORJAI Ildikó: A könyvtárosok fluktuációja Heves megyében. In: *A könyvtár és társadalmi környezete 2. Esettanulmányok*. 118–146.p. Megjelenés alatt.
9. HORVÁTH Margit: Népművelő-könyvtárosok a pályán. Bp. 1978. NPI 306 p.
10. ARATÓ Antal – HALMAI Sylvia: Pályát elhagyó könyvtárosok a közművelődési könyvtárakban 1985-ben. Kézirat, 10 lev.
11. SZABÓ Ferenc: Mennyit keresnek a könyvtárosok? Gyorstanulmány. Kézirat a KMK Szakkönyvtárában. 1984. 42 lev.
12. ARATÓ Antal – HALMAI Sylvia id.m.
13. ORBÁN Éva: A könyvtári és információs intézményi munkakörök képesítési követelményei. Bp. 1985. OSZK–KMK. 34 p.
14. A számításokat Orbán Éva végezte.